

LIDOVÝ ODĚV VE SBÍRKÁCH MUZEA VE ŠLAPANICÍCH

Lucie Libicharová

Vznik šlapanického muzea byl, stejně jako u řady jiných regionálních muzeí v našich zemích, spojen s národopisnými aktivitami a motivován snahou o vytvoření instituce, která bude shromažďovat, uchovávat a prezentovat památky daného místa.¹ Nepřekvapí proto, že vedle předmětů vztahujících se k historii Šlapanic i širšího okolí, památek na rodáka malíře Aloise Kalvodu či archeologických nálezů ze Šlapanicka se ve sbírce již od počátku vyskytují i předměty spojené s oděvní kulturou místa. V průběhu let byl tento fond doplňován a obohacován a nyní se ve Sběrce Muzea ve Šlapanicích² nachází celá řada typologicky rozmanitých sbírkových předmětů souvisejících s lidovým oděvem. Je to nejen samotný šlapanický lidový oděv, jeho jednotlivé součásti nebo výšivky, ale také fotografie, na kterých se tento oděv vyskytuje, a v neposlední řadě výšivková tiskátka. Cílem této práce je poskytnout přehled tohoto typu předmětů ve Sběrce Muzea ve Šlapanicích.

Při psaní jsem vycházela jak z dlouholeté praxe kurátorky Muzea ve Šlapanicích, při níž jsem měla možnost se se sbírkovým fondem detailně seznámit, tak ze

Šlapanický slavnostní kroj. Z výstavy Vrčka od jara do podzimu, Muzeum ve Šlapanicích 2007. (foto: L. Mandáková)

¹ Šlapanické muzeum bylo slavnostně otevřeno 12. srpna 1934 při druhém ročníku Šlapanických slavností. Viz: Navštivte museum ve Šlapanicích u Brna! *Šlapanický zpravodaj*, 1934, č. 3, s. 2–3.

² Sběrka Muzea ve Šlapanicích je vedená v Centrální evidenci sbírek Ministerstva kultury pod číslem MŠL/002-05-06/138002. Člení se na 8 podsbírek. Předměty se vztahem k lidovému odívání najdeme především v podsběrce Etnografické a podsběrce Fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média.

studia pramenů a odborné literatury, která se tematikou lidového oděvu na Brněnsku zabývá. Jde především o studie Miroslavy Ludvíkové a dále o práce Ludvíka Kunze, který ve Šlapanicích dlouhá léta žil a v 80. letech 20. století pomáhal zpracovat a odborně určit zdejší sbírkový fond. Velmi přínosné jsou také dvě práce Elišky Filipové. Ta se ve své bakalářské a magisterské práci věnovala vybraným fondům šlapanických sbírek, konkrétně výšivkovým tiskátkům a fotografiím, které zobrazují lidový oděv. Oba texty vycházejí z důkladného prozkoumání daných sbírkových fondů. Vznikl tak hodnotný materiál, který vybrané fondy nejen zdokumentoval, ale také zasadil do potřebných kontextů.

Naopak značnou potíž při shromažďování podkladů pro tento článek způsobovala nedostatečná nebo zcela chybějící sbírková evidence z období, kdy byly předměty získány. Bohužel se u řady předmětů nedá dohledat, ve které době se do muzea dostaly, za jakých okolností a kdo byl jejich původním majitelem. Především však chybí dokumentace předmětu v jeho přirozeném původním prostředí, popis užití, jeho vazby na jiné předměty nebo situace. Přicházíme tak o cenné poznatky, které by v mnohém ulehčily odborné určení a zařazení do systému, časové určení a vývojové fáze. Při popisu sbírek tedy musíme postupovat opačným směrem – předmět dohledat v odborné literatuře a zpětně jej včlenit do souvislostí, což se ne vždy zcela uspokojivě daří.

LIDOVÝ ODĚV VE ŠLAPANICÍCH

Lidový oděv se obecně dělí do několika skupin. V této práci se budeme zabývat především doklady odívání mužského a ženského v jejich všedních, svátečních a obřadních variantách.³ Vedle oděvních součástí pocházejících ze selského prostředí jsou ve šlapanické sbírce zastoupeny také doklady odívání řemeslníků a dále oděv, který je krojem inspirován a je označován jako „česká selka“ nebo „bémišek“. Části lidového oděvu, které jsou zastoupeny ve Sbírci Muzea ve Šlapanicích, pocházejí převážně z přelomu 19. století a 20. století. Tato kapitola se opírá o detailní popis šlapanického kroje především v pracích Ludvíka Kunze.⁴

Součásti mužského oděvu

MUŽSKÉ KOŠILE⁵

Ve sbírce se nachází tři pánské plátěné košile, přičemž každá z nich se oblékala při jiných příležitostech. Jedná se o košile klasického střihu s rovnými rukávy

zakončenými manžetou s knoflíčkem. Zapínání je u všech umístěno na hrudi a končí v polovině délky, takže se košile musely oblékat přes hlavu. Všechny tři košile mají kolem zapínání vložku. Košile nejsvátečnější má vložku z bohaté strojové krajky (jedná se o novější variantu košile sváteční, která mívala prsa zdobená ruční dírkovou výšivkou). Knoflíčky jsou touto krajkou kryté. Límeček této košile je přehnutý a zcela bez zdobení. Vložka druhé košile, která má svátečnější charakter, je opatřena prostými sklady. Poslední košile má vložku prostou, z hustě tkaného plátna a jedná se o košili oblékanou ve všední den.

MUŽSKÉ KALHOTY⁶

Muži odložili tradiční lidové kalhoty velmi brzy a záhy začali používat pro všední i slavnostní dny kalhoty běžného střihu. Součástí sbírky jsou tmavé kalhoty jednoduchého rovného střihu s redukcí v pase. S největší pravděpodobností byly oblékány při slavnostních příležitostech. Ve sbírce se také nachází dvojice kalhoty, jejichž široké nohavice se směrem dolů výrazně zužují. Jedná se o jezdecké kalhoty typu rajtky, a i když neznáme jejich původ, lze odvodit, že se používaly při jízdě na koni.

MUŽSKÉ KABÁTCE⁷

Ve sbírkách se nachází dva soukenné kabátce – jeden hnědé barvy, druhý barvy modré (fialkové). Oba jsou opatřeny dvouřadým zapínáním, límcem přecházejícím do klop a dvěma kapsami. Hnědý kabátek je lehce zdoben prošíváním. Jedná se o kabátky užívané v chladnějších dnech, kdy se oblékaly přes kordulku. Kunz je označuje termínem „kacabaja“.

Další kabátec je svrchníkem řemeslnickým. Má výrazný žaketový střih a jednořadé zapínání. Dle Kunzova popisu jej oblékali do roku 1920 kvalifikovaní tovární dělníci (montážníci), kteří byli vysíláni do ciziny. Díky velké podobnosti s oděvem městským přispěl údajně tento typ kabátu k tomu, že byli obyvatelé Šlapanic nazýváni „půlpáni“.⁸

MUŽSKÉ SVÁTEČNÍ VESTY⁹

Ve šlapanické sbírce se nachází 20 mužských krojových soukenných vest provedených ve čtyřech tradičních barvách – červené (7 ks), zelené (4 ks), modré (5 ks) a hnědé (4 ks). Tyto vesty jsou reliktem lidového oblékání místních mužů, který se zachoval ve slavnostním oděvu a nosil se v kombinaci s kalhotami městského střihu. Právě díky jejich užití ve svátečním/obřadním kroji jich máme ve sbírce zastoupen takto velký počet. Vesty byly oblékány při příležitosti hodů a ostatků.

3 Obřadní a sváteční oděv je označován jako „kroj“.

4 KUNZ, Ludvík. Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna. *Časopis Moravského muzea v Brně*. Brno: Moravské museum v Brně, 1950, roč. 35, č. 2, 367–412.

5 Inv. č. He4080, He4188, He5202.

6 Inv. č. He1964, He1965, He5423.

7 Inv. č. He465, H5424, H5217.

8 Srov. KUNZ, pozn. 4, s. 392.

9 Inv. č. He209 až He210, He218/2, He315 až 317, He323, He449 až He450, He452 až He453, He467, He469 až He472, He474 až He476, He5045.

Jsou delšího střihu, zcela kryjí boky a vzadu se rozšiřují ve čtyři šušky. Švy, kapsy a stojáček jsou výrazně ozdobným stehem. Pravý díl je opatřen hustou řadou kovových ozdobných knoflíků (16 až 18 kusů), proti nim jsou na levém dílu ozdobně obšité knoflíkové dírky. V době, kdy se vesty běžně nosily jako sváteční oděv, se pečlivě zapínaly, později již byla funkce knoflíků i dírek čistě dekorativní.

Některé vesty jsou uvnitř označeny jmény nositelů.¹⁰ Není ale zcela jasné, zda se jedná o jména původních majitelů, nebo nositelů z dob, kdy vesty spravovala Osvětová beseda Šlapanice,¹¹ která je také půjčovala při konání různých místních oslav.

OBŘADNÍ PLÁŠŤ¹²

Ve šlapanických sbírkách se nachází dlouhý řasnatý plášť z tmavomodrého sukna. Ramena jsou kryta dlouhou pelerínou, plášť nemá rukávy, upínal se páskem kolem krku, opatřen je řadou 5 knoflíků. Jedná se o významný doklad místního zvykosloví a obřadnosti. Takový plášť si původně pořizoval ženich ze selské rodiny na svatbu. Oblékal jej i svatební družba a při významných svátcích a jiných slavnostních událostech také další muži ze selských rodin. Protože se jednalo o velmi nákladný kus oděvu, nové pláště se od poloviny 19. století již nepořizovaly a v případě potřeby se půjčovaly. Užívaly se dále při významných církevních svátcích nebo při pohřbech členů rolnických rodin. Kunz jich uvádí k roku 1950 již pouze 12.¹³

Slavnostní selský plášť.
(Muzeum ve Šlapanicích)

STÁRKOVSKÝ KLOBOUK¹⁴

Klobouk šlapanických stárků je jejich nepřehlédnutelným atributem. Jedná se o velký plstěný tzv. pastýřský klobouk s širokou křempou a nízkým kulovitým vrchem. Při příležitosti hodů byl klobouk sešíván do třírohého tvaru. V přední části bývá umístěna bohatá hodovní nebo ostatková kytice složená z umělých květin

proložených zrcadélky, jablíčky, hrozny, pozlacenými listy, trásněmi a červenými mašlemi. U příležitosti hodů je kytice doplněna o tři stojící a jedno ležící paví péro.

OPASEK A ŠLE¹⁵

Kroj stárka je doplněn úzkým koženým opaskem se zapínáním na zádech. Opasek je potažen černým sametem, posázen korálky a zdoben bohatou rostlinnou výšivkou. Doplňují jej šle ušité z plátna nebo také z kůže potažené sametem a bohatě zdobené podobně jako pásek. Šle bývají na prsou spojené páskem ze stejné látky, hedvábím nebo nově z taftových stuh složených do varhánků a prošítych esovitě vinutým prýmkem.

MUŽSKÁ VŠEDNÍ OBUV¹⁶

Jedná se především o vysokou obuv – kožené boty s holinkami, do kterých se zasunovaly kalhoty. Ve sbírce jsou zapsány boty s holinkami z kůže, ale také z filcu. Na botách jsou známky užívání, některé mají opakovaně vyspravovanou a záplatovanou podrážku za použití dřevěných hřebíčků. Jedny z bot jsou opatřeny dřevěnými napínáky označenými firmou „Jan Trněný – speciální výroba a správkárna vysokých jezdeckých bot Kobylnice č 106 u Brna“.

Ve sbírce se také nacházejí laptě, tedy slámová obuv, která vzniká spirálovitým sešitím slaměných copů. Tento specializovaný typ obuvi se užíval především k ochraně proti chladu a obouvali jej ledaři, kočí nebo strážní ve službě.

Součásti ženského oděvu

ŽENSKÉ KABÁTKY¹⁷

Ve šlapanické sbírce se nachází několik typů ženských kabátků, jejichž nositelkami byly jak ženy rolnické, tak řemeslnické. „Márinka“, v lidovém prostředí označovaná díky vysoce vysazeným rukávům též jako „trčavé kabátek“, je svrchním oděvem selských žen. Je to krátký kabátek, do jehož hlubokého výstřihu se vážala vyšívaná půlka a který se nosil ve sváteční den. Spodní lem a rukávy jsou podšity hedvábím a otočeny naruby, aby vyniklo vyšívaní, které je zdobí.

Velký soubor tvoří kabátky zvané „kacabaja“, ve sbírce je jich 13 kusů. Typické pro ně jsou vypasovaný střih a šušky, které sahají k pasu. Kabátky jsou ušity z hedvábí, saténu (řemeslnické) a sukna. Zimní soukenná varianta bývá obšita kožšinou a označuje se jako „kočková“.¹⁸ Dalším typem je lehký plátěný tištěný kabátek stejného střihu, který se oblékal jako letní oděv.

10 Najdeme zde jména: Zeman St., F.K.st. Telnice, F. Vaňáček Bedřichovice, Junk T. Šlapanice, Knos. Opakovaně se pak objevuje označení Osvětová beseda (OSB).

11 Od roku 1958 až do 80. let 20. století se pořádání Šlapanických slavností ujala Osvětová beseda Šlapanice, která zajišťovala také správu krojů.

12 Inv. č. He328.

13 Srov.: KUNZ, pozn. 4, s. 376.

14 Inv. č. He282.

15 Inv. č. He5189/1 až He5189/2, přírůstkové číslo S3/2018.

16 Inv. č. He322, H3687, H3689, H3715, H5240.

17 Inv. č. He207, He325 až He326, He318, He458, He461 až He464, He478, He 5061, He5064 až He5067, He5069.

18 Kočková kacabaja ve šlapanické sbírce pochází z Ponětovic, z rodiny Fišerů/Buchtů.

Ve sbírce se také nacházejí jupky, které řadíme spíše ke všednímu oděvu. Zajímavým kouskem je bílá jupka, která je zevnitř zateplená.

SUKNĚ¹⁹

Sváteční sukně šlapanického kroje jsou ušity z brokátu světlých barev, u starších sukní je vzor drobný. Časté také byly sukně sametové (zdobené lemůvkou a kartáčkem při dolním lemu), hedvábné (listrové sukně). Ve sbírce máme také bílou lehkou průsvitnou sukni,²⁰ kterou nosily královničky nebo stárky v pondělí o hoděch.

SPODNICE²¹

Pod sukně se oblékaly spodnice, které vytvářely klasickou siluetu místního kroje. Ke svátečnímu kroji se oblékalo 5 až 8 bílých plátěných spodnic, jejichž okraj byl zdoben dírkovou výšivkou. Škrobily se a skládaly do 5 až 7 skladů.

ZÁSTĚRY²²

Zástěry jsou ve Šlapanicích označovány jako „fěrtochy“. K svátečnímu kroji se oblékal prostý jednobarevný hedvábný fěrtoch bez zdobení, jednoduchého obdélníkového tvaru, navlečený na tkanici, pomocí níž se dle potřeby našil. Barevně ladil se sukni a kabátkem. Přes něj se vážala ozdobná hedvábná stuha zakončená prýmkem nebo dracounem.

Bohatším a zdobnějším dojmem působí zástěry plátěné, jejichž okraj je tvořen náročnou bílou dírkovou výšivkou. Doplnovala je dvojice pentlí zdobených stejnou výšivkou. Tyto zástěry se nosily v postním období. Ve sbírce jich nacházíme 11 kusů.

Zástupcem pracovních oděvu je hrubá pracovní zástěra z keprového plátna režné barvy s laclem.

RUKÁVCE, KORDULKY A ŠÁTKY²³

Ke slavnostnímu kroji oblékaly dívky bílé plátěné rukávce halenkového střihu s baňkovými rukávy, jejichž okraje jsou zdobeny ruční dírkovou výšivkou. Kolem krku se připínal krejzlíček také zdobený dírkovou výšivkou.

19 Inv. č. He456, He1969, He4182, He5095 až He5104.

20 Tato sukně je mladšího data, protože místo ruční dírkové výšivky je k lemu přišita strojová nitěná krajka.

21 Inv. č. He1127, He1987, He2024, He2040, He4094/1 až He4094/2, He4095/1 až He4095/11, He4132/1 až He4132/5, He4180 až He4181, He5057, He5142.

22 Inv. č. He189, He329, He289, He337, He1101, He1119, He4172 až He4173, He5078 až He5086, He5088, He5094, He5214.

23 Inv. č. – rukávce: He4083/1 až He4083/2, He4120, He4187. Inv. č. – kordulky: He4000/1 až He4000/5, He4127, He5010. Inv. č. – šátky: He1135 až He1138, He4005 až He4009, He4028, He4121 až He4122.

Přes rukávce oblékaly dívky krátké kordulky s hlubokým kulatým výstřihem ušité ze sametu nebo brokátu. Barevně měly ladit se sukni. Ve šlapanické sbírce jich nacházíme 6.

Do hlubokého výstřihu vkládaly dívky brokátový šátek světlé barvy s ručně drhanými třásněmi. Ve sbírce jich je zapsáno 12.

PŮLKA²⁴

Jako půlka se označuje bohatě vyšíváný zdobný plátěný trojúhelníkový šátek velkých rozměrů, který se pokládal na ramena tak, aby na zádech spočíval vyšíváný cíp. Na prsou se šátek zkrřížil a vedl se opět na záda, kde se v úrovni pasu uvázal na uzel, takže byly vidět zdobené konce. Tento šátek nosily ženy v neděli, stárky o masopustu nebo v poslední den hodů. Ve šlapanické sbírce nacházíme 16 půlek s rozmanitou bohatostí a úrovní výšivky, což ukazuje rozdílnost vyšivačských schopností jejich autorek.

HÓZLENDR / TURECKÝ ŠÁTEK / LIPSKÝ ŠÁTEK²⁵

Tento rozměrný tištěný šátek byl ve Šlapanicích užíván nejčastěji ke dvěma typům úvazů. Typ „na dva rožky“, kdy cípy nad čelem směřují do stran, vážaly ženy rolnické. Typ „na peřinko“, kdy jsou cípy schované, užívaly ženy řemeslnické. Původně tyto šátky nosily všechny ženy do kostela, později i k tanci. Svobodné dívky vážaly šátky červené, vdané volily hnědou nebo černou barvu. Ve sbírce uchovááme 6 těchto šátků.

KROJOVÝ KAPESNÍK²⁶

Stárky nosily v rukou plátěný kapesník zdobený výšivkou a složený do kornoutu. Označovaly jej jako „juchadlo“, protože jej při juchání zvedaly nad hlavu. Ve sbírce je 5 těchto ozdobných kapesníků.

PUNČOCHY²⁷

Na nohy oblékaly stárky bílé ručně pletené punčochy s rozmarýnkovým vzorem. Jedny takové jsou zapsány i v naší sbírce.

VLNÁKY A ŽINYLKOVÉ ŠÁLY²⁸

V chladném počasí se ženy halily do velkých šál zvaných vlnáky (čtvercový tvar) nebo žinylkových plédů. Při chůzi bývaly volně položeny přes ramena, při práci

24 Inv. č. He172, He181, He184, He191 až He192, He267, He276 až He277, He481 až He482, He1116 až He1117, He1990, He5042 až He5044.

25 Inv. č. He4001, He4003 až He4004, He4128, He5171, He5171.

26 Inv. č. He175, He182, He4123, He4177, He5251.

27 Přír. č. S4/2018.

28 Inv. č. He1139, He2019, He4053, He4054/1 až He4054/2, He4055, He4057/1 až He4057/2.

si je ženy svazovaly do uzlu za zády. Ve sbírce jsou uloženy 3 vlnáky a 3 plédy žinylkové.

VRČKA²⁹

Pro místní stárky je charakteristická úprava hlavy zvaná „vrčka“. Jedná se o složitý účes, který vzniká vzájemným obmotáváním copů s červenou mašlí kolem kovové „žičky“ (plechový pásek se zaoblenými konci, který se uprostřed zužuje). Účes je doplněn „reličky“, což jsou krajkově spletené prameny vlasů na čele, červeným šátkem s bílými pruhy a věnečkem z umělých květů. Ve sbírce je zapsána „žička“, „reličky“, šátek i věneček, dále také samotný úvaz „vrčka“ spletený z „žičky“ a červené mašle.

Vrčka – obřadní úprava hlavy šlapanických stárek.
(foto: L. Mandáková)

KROJ KYJOVSKÝ A PIEŠŤANSKÝ³⁰

Výskyt ženského kyjovského a piešťanského kroje ve sbírce šlapanického muzea se může na první pohled zdát neopodstatněný. Zvláště, když při bližším ohledání zjistíme, že se nejedná o oděvy autentické, ale o jejich nápodobu. Teprve detailnější znalost situace poskytne vysvětlení.

Dle informátorky Zdeňky Drlíkové ze Šlapanic se tyto kroje, které byly vnímány jako kroje národní a měly vyjadřovat národní hrdost, šily na počátku 20. století v rámci ručních prací v místních školách. Díky tomu byly vnímány jako místní, nikoliv jako exportované z vnějšího prostředí.

Při šlapanických slavnostech a dalších oslavách pak byly tyto kroje oblékány a jejich nositelky je pokládaly za slavnostní oděv, jehož použití bylo pro danou situaci zcela odpovídající. Dle vzpomínek informátorky se sice našli kritici, kterým se nelíbilo užití těchto krojů společně s kroji šlapanickými, ale údajně se spokojili s odůvodněním, že když kroj vyšívala tetička v místní škole, je jeho užití na místních slavnostech opodstatněné.

29 Inv. č. He4129 až He4129, He5117 až He5118.

30 Inv. č. – kyjovský kroj: He853/1 až He853/6. Inv. č. – piešťanský kroj: He350, He1099/1 až He1099/2, He4091 až He4093, He4096/1 až He4096/2, He5202.

VÝŠIVKOVÁ TISKÁTKA³¹

Významnou součástí etnografické podsbírkky tvoří fond výšivkových tiskátek, která měla zjednodušit a urychlit přenos vzoru pro vyšívání na látku. Tento soubor se nyní skládá z 3911 kusů a patří k často vyhledávaným a badatelsky hojně využívaným fondům muzea.

Výšivková tiskátka se skládají z dřevěné podložky, na níž je z měděných plíšků sestaven vzor. Ve sbírce se nacházejí tiskátka od velmi malých až titěrných rozměrů až po velké kusy s rozsáhlými a bohatými motivy. Jejich správným seskládaním a přetištěním na látku vznikaly vzory, které byly vyšívány bílou dírkovou výšivkou často v kombinaci s výšivkou plnou. Vyšíváčky takto zdobily zástěry, půlky (plátěné ozdobné šátky), rukávce, kapesníky, ale také bytové textilie (lůžkoviny, přehozy na kostny, ubrusy).

Tiskátka byla nejčastěji vyráběna profesionálními výrobci (např. Antoš z Brna), u některých s možností objednání z prodejních katalogů. Najdou se ale

i tiskátka ručně vyráběná, která vytvořil šikovný řemeslník na přání vyšíváčky.

Požadovaný vzor se se skládal dle velikosti a typu textilie. Poté se tiskátko pomocí modřidla otisklo na látku. Vodící překlad nebo nastehovaná linka zajišťovaly, aby byl vzor rovný. Na tiskátkách se také nacházejí vodící body, díky kterým na sebe jednotlivé motivy navazují a dosáhne se tak plynulosti vzoru. Aby se natištěný vzor lépe uchoval, fixovalo se modřidlo lihem, který se natáhl do trubičky a foukl

Výšivková tiskátka. (Muzeum ve Šlapanicích, foto: M. Zavadil)

přes sítko, čímž došlo k jeho rozptýlení na jemné kapičky. Sítko na rozptýl lihu je také součástí sbírky.

Tiskátka se po jednotlivých kusech vyskytovala v mnoha domácnostech nebo se nacházela ve velkých souborech v dílnách žen specializujících se na tištění vzorů – tzv. „drukařek“ nebo „trukařek“³² Ve Šlapanicích, které se staly jedním

31 Inv. č. Na1 až Na3911.

32 Označení vychází z německého slova *druken* – *tisknout*.

Šlapanická výšivka na půlce vytvořená podle předtiskového motivu a výšivkové tiskátka.
(Muzeum ve Šlapanicích, foto: M. Zavadil)

z tiskařských center, se v průběhu let chodilo k paní Oskerušové, Františce Jochmanové, Hermíně Zelinkové a její dceři Cyrile Paulasové, či ke Štěpánce Bičové.

Ve šlapanické sbírce se nacházejí ponejvíce tiskátka od rodiny Paulasů a ze sběrů L. Kunze, zapsaných do čtyř přírůstkových knih z let 1967 až 1987. Další akvizice tiskátek pochází ze ZŠ Sokolnice. Zajímavý soubor muzeum získalo v roce 2006 od Julia Šnábla z Prace jako pozůstalost po jeho matce. Ta v Praci vlastnila krejčovskou dílnu a poskytovala také možnost tisku vzorů k vyšívání. Součástí této akvizice byla také speciální skříň s nízkými zásuvkami, do níž se tiskátka ukládala. Poslední soubor zapsaný do tohoto fondu pochází z rodiny ivančického učitele Františka Kundraty a byl získán v roce 2012.

Kolekce výšivkových tiskátek patří ke stále živým fondům. Kromě jeho využití pro výstavy, edukaci či propagaci slouží tiskátka i dnes svému původnímu účelu. Díky obnově a rekonstrukcím krojů v regionu je tento fond i nadále využíván k předtiskování vzorů pro vyšívání. Nejhojněji je vyhledáván členy Národopisného souboru Vrčka ze Šlapanic, ale díky své šíři a bohatosti zastoupených vzorů přicházejí do muzea vyšivačky i ze vzdálenějších míst.³³

Teprve při samotné práci s tiskátkem se ukazuje, jak náročná práce s touto pomůckou je a proč se pro tuto činnost vyhledávaly specialistky, které měly potřebnou šikovnost a praxi. První úskalí se objevuje při samotném výběru vzorů. Z takto velkého počtu raznic s líbivými vzory se opravdu těžko vybírá. Dále je nutné vést v patrnosti, aby k sobě jednotlivé motivy vhodně ladily, navazovaly na sebe a hodily se pro použití na daný typ textilie.

33 Naposledy byl fond využit při rekonstrukci kroje v Telnici, kdy byla tiskátka využita k přetisku vzorů na půlku.

Tímto tématem se ve své bakalářské oborové práci obšírněji zabývala Eliška Filipová³⁴ a podařilo se jí tak zdokumentovat fenomén, kterým byly Šlapanice na přelomu 19. a 20. století proslavené.

FOTOGRAFIE LIDOVÉHO ODĚVU³⁵

Skupinový portrét. Ženy oděny po selsku do kacabajek s vysazenými rukávy, muž v městském oděvu, počátek 20. století. (Muzeum ve Šlapanicích)

Součástí šlapanické sbírky je také podsběrka fotografií, která je tvořena snímky nejrůznějšího původu, období i témat. Zahrnuje fotografie z oblasti architektury a stavitelství, dokumentaci zvykosloví a folklorních projevů, ale také školní snímky a fotografie různých skupin, ateliérové záběry, fotografie spojené s osobnostmi, snímky dokumentující politické události. Snímky lidí v obřadních nebo slavnostních krojích nebo obecně v lidovém oděvu mají ve sbírce své významné místo. Jsou využívány jak badatelsky, tak pro prezentační nebo vědecké účely. Vypovídají nejen o vývoji a chápání lidového oděvu, o daných zvycích, společenském životě místa nebo folklorních projevech a tradicích, ale často také o dobové módě.

34 FILIPOVÁ, Eliška: *Kolekce výšivkových tiskátek ve sbírkách Muzea ve Šlapanicích*. Brno, 2013. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

35 Zde vzhledem k velkému rozsahu souboru inventární čísla sbírkových předmětů neuvádíme.

Šlapaničtí stárci s právem. 30. léta 20. století. (Muzeum ve Šlapanicích)

Fotografie zachycující lidový oděv mají časově velmi široký záběr. Nejstarší snímky pocházejí z druhé poloviny 19. století. Byly vytvořeny ve fotoateliérech jako památníky. Fotografované osoby oblékaly zpravidla nejhezčí nebo nejslavnostnější oděv, který vlastnily. U žen a dětí to byl nejčastěji oděv lidový, u mužů již nacházíme oblečení městského charakteru nebo přechodové varianty mezi lidovým a městským oděvem, které byly kombinovány nejčastěji z městských kalhot a košile, ale venkovské vesty. Fotografované ženy jsou oděny v různých typech kabátků (kacabajky, mářinky, jupky), s dlouhými sukněmi se zástěrou. Vlasy mají překryté šátky s rozličnými úvazy („na dva rožke“, „na peřinko“, „hózlendr“). Tyto snímky jsou pro dokumentaci lidového oděvu velmi cenné, protože dokládají pestrou škálu svátečního lidového oděvu jedné lokality z období, kdy byl ještě běžně oblékán. Oděv vycházel ze stejných tradic a dodržoval stejná pravidla, avšak každá nositelka vyjadřovala v rámci daných zvyklostí vlastní vkus. Na ateliérových snímcích z počátku 20. století nacházíme také oděvy ovlivněné svérázovým hnutím a různé varianty oděvu místních řemeslníků.

Další skupinou jsou snímky, které dokumentují zvykoslovní a folklorní tradice lokality. Nacházíme mnoho záběrů ze šlapanických slavností, z ostatků nebo aranžované fotografie stárků a stárek v obřadním kroji. Protože tyto snímky zachycují téměř celé 20. století, lze na nich sledovat vývoj obřadního kroje v době, kdy byl lidový oděv ještě běžně oblékán až po dobu, kdy sloužil jen jako kostým při různých slavnostech. Ukazuje se proměna, kterou prošel. Jde o změnu barevnosti,

zkracování sukní, použití nových doplňků, vývoj obuvi, výskyt zcela nových součástí, vývoj mužských klobouků. Zjevný je také posun v osobě nositele. Původně byl tento oděv nošen výhradně stárky a stárkami – tedy dospělými, svobodnými lidmi ze selských rodů. Později ale kroj oblékají také tzv. jubilanti (padesátníci a šedesátníci) a malé děti na šlapanických slavnostech.³⁶

Mimo kroj šlapanický můžeme sledovat také kroje z různých oblastí Slovácka, kroj piešťanský nebo oděvy vzniklé jako jejich nápodoba. Sledovat lze i vývoj oděvu známého jako „česká selka“ neboli „bémišek“, který vychází ze snah o vytvoření univerzálního národního kroje a kombinuje v sobě tradice oděvu řemeslníků s inspirací místním krojem.

Zajímavým souborem jsou fotografie školních skupin, různých zájmových spolků nebo skupinové fotografie pořízené při významných událostech (např. při konání šlapanické národopisné výstavy v roce 1911). Můžeme zde vedle sebe sledovat různé varianty krojů a jejich užití jako oděvu svátečního vedle šatů městských, což dokládá bohatou směsici slavnostního odívání dané doby.

Cennými snímky ve šlapanické sbírce jsou také fotografie, jejichž pořízení inicioval Ludvík Kunz. Vznikly v polovině 20. století pro potřebu etnografického oddělení Moravského zemského muzea a mají především dokumentační charakter. Jedná se o aranžované záběry zachycující jednotlivé typy lidového oděvu. Najdeme zde snímky muže v obřadním plášti i fotografie dvou starších žen v pracovním (všedním) lidovém oblečení. Do této kolekce lze zařadit také detailní záběry šlapanické výšivky na zástěrách, půlkách či bytových textilích.

Tématem lidového oděvu na fotografiích ze šlapanické sbírky se detailně zabývá magisterská oborová práce Elišky Filipové.³⁷ Ta zmapovala snímky, na kterých se vyskytuje lidový oděv a vznikl tak výběrový katalog fotografií vytvořených do roku 1945. Její práce je prvním odborným vytěžením fotografií ze šlapanické sbírky s tematikou lidového oděvu. Fotografie je znamenitým pramenem, který zachycuje a fixuje informace, ke kterým se může badatel stále znovu vracet a stále znovu objevovat nepovšimnuté detaily již zapomenuté minulosti.

36 Tento posun ve vývoji kroje má dvě roviny. Na jedné straně je obřadní kroj uchovávan v aktivním užití a vědomí společnosti, což není ve všech lokalitách běžné. Na druhé straně ale dochází k výraznému posunu ve vnímání tohoto oděvu společností. Například a polovině 20. století byl obřadní kroj, oblékaný při šlapanických slavnostech padesátníky a šedesátníky, chápán jako oděv starších osob a mladá generace jej jako takový odmítala oblékat. Na konci 20. století však došlo k dalšímu posunu. Díky Národopisnému souboru Vrčka a jeho aktivitám se kroj opět vrátil do užívání mladé generaci a postupně si zpátky vydobyl své místo jako oděv svobodné mládeže.

37 FILIPOVÁ, Eliška. *Fotografie lidového oděvu ve sbírce Muzea ve Šlapanicích*. Brno, 2015. Magisterská práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

VÝŠIVKY A ČEPCE ZE SBÍRKY ALOISE KALVODY³⁸

Akademický malíř Alois Kalvoda patří k nejvýznamnějším šlapanickým rodákům a velká část jeho pozůstalosti je uložena ve šlapanickém muzeu. Vedle jeho rozsáhlého korespondenčního archivu je ve sbírkách také zapsán fond označený jako Památky. Součástí tohoto fondu jsou i výšivky, které Kalvoda sbíral nejspíš jako inspiraci pro své práce z lidového prostředí. Jedná se bezesporu o výšivky původní, zatím však nedošlo k přesnému určení lokalit, odkud pocházejí. Tomu, že Kalvoda nevytvářel etnografickou sbírku dokumentující lidové prostředí, ale šlo spíše o soubor motivů pro inspiraci, nasvědčuje také to, že výšivky byly odpárány či odstříženy z původních krojů, nejčastěji z rukávců.

Z Kalvodovy sbírky pocházejí taktéž lidové čepce. Jedná se o čepce měkké, textilní pokrývky hlavy, které se přizpůsobují tvaru hlavy a jsou bohatě zdobené výšivkou nebo aplikacemi. Druhou skupinu tvoří tři čepce tvrdé, které jsou hustě zdobené výšivkou z dracounových nití. Jedná se o čepce ze Slovenska, zatím bez bližšího určení. Datovat je lze do poloviny 19. století.

* * *

Jak již bylo výše řečeno, cílem předkládaného textu bylo představit předměty spojené s tématem lidového odívání zapsané ve Sběrce Muzea ve Šlapanicích, shrnout informace a poskytnout jejich přehled potencionálním badatelům. Ačkoli se tento fond začal de facto systematicky budovat až v 21. století a mnohé dřívější akvizice byly spíše náhodné, podařilo se shromáždit předměty, které (byť neúplně) představují a dokumentují, jak lidový oděv ve Šlapanicích vypadal a jak se vyvíjel. Článek tak může pomoci badatelům, kteří se zajímají o historii lidového odívání nebo vytvářejí rekonstrukce krojů.

Ukázalo se, že stávající fond je úzce zaměřen pouze na oblast Šlapanic, aniž by jakýmkoliv způsobem dokumentoval další lokální varianty lidového odívání na Šlapanicku, což je jeden ze směrů, kterým se bude sbírkotvorná činnost muzea dále ubírat.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích, Sběrka Muzea ve Šlapanicích:
podsběrka Etnografická
podsběrka Fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média
podsběrka Historická

Šlapanický zpravodaj, 1934, č. 3, s. 2–3.

FILIPOVÁ, Eliška. *Fotografie lidového oděvu ve sbírce Muzea ve Šlapanicích*. Brno, 2015. Magisterská práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

FILIPOVÁ, Eliška. *Kolekce výšivkových tiskátek ve sbírkách Muzea ve Šlapanicích*. Brno, 2013. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

KUNZ, Ludvík. *Lidové kroje na Šlapanicku /1850 až po dnešek/*. Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích. Rkp.

KUNZ, Ludvík. *Lidový kroj ve Šlapanicích v letech 1880–1980*. Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích. Rkp.

KUNZ, Ludvík. Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna. *Časopis Moravského musea v Brně*. Brno: Moravské museum v Brně, 1950, roč. 35, č. 2, s. 367–412.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kroj brněnského venkova*. Brno: Městské kulturní centrum S. K. Neumanna v Brně, 1981.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kroj brněnského venkova v letech 1748–1848*. *Časopis Moravského musea v Brně*. Vědy společenské. Brno: Moravské museum, 1964, roč. 49, s. 169–167.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Lidová výšivka na Brněnsku*. Brno: Městské kulturní centrum S. K. Neumanna v Brně, 1981.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Obřadní kroj na Brněnsku*. *Časopis Moravského musea v Brně*. Vědy společenské. Brno: Moravské museum, 1959, roč. 44, 151–161.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Pracovní kroj brněnského venkova*. *Brno v minulosti a dnes IV*. Brno: Krajské nakladatelství v Brně, 1962, 137–149.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Úvazy šátků na Brněnsku*. *Časopis Moravského musea v Brně*. Vědy společenské. Brno: Moravské museum, 1958, roč. 43, 93–132.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Výšivka na Brněnsku*. *Časopis Moravského musea v Brně*. Vědy společenské. Brno: Moravské museum, 1960, roč. 45, 165–174.

MACHÁČKOVÁ, Jarmila. *Šlapanický kroj*, referát, 1975. Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích. Rkp.

ROŽKOVÁ, Gabriela. *Tradiční kroj ve Šlapanicích u Brna – současná podoba a faktory hrající roli při jeho zachování*. *Folia ethnographica: supplementum ad Acta Musei Moraviae*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2014, roč. 48, č. 2, 63–70. ISSN 0862-1209.

38 Inv. č. – výšivky: He235 až He249, He251 až He253, He255 až He258. Inv. č. – tvrdé čepce: He221, He254, He259. Inv. č. – měkké čepce: He222 až He223, He225 až He226.